

ПОВЕДІНКОВІ КОНТУРИ ТЕОРЕТИЧНОЇ КОНСТРУКЦІЇ ПУБЛІЧНИХ ФІНАНСІВ

© 2025 СИДОР І. П., ГОРИН В. П., ФЕДАК Ю. С., СИДОР Т. І.

УДК 336:330.16
JEL Classification: D72; E44; E62

**Сидор І. П., Горин В. П., Федак Ю. С., Сидор Т. І. Поведінкові контури теоретичної конструкції
публічних фінансів**

Сучасні виклики та турбулентні зміни середовища функціонування публічних фінансів обумовлюють необхідність пошуку новітніх підходів до формування моделей та технологій їх управління з урахуванням поведінкових аспектів прийняття управлінських рішень як органами публічної влади, так і іншими суб'єктами фінансових відносин. У цьому контексті метою статті є проведення аналізу базових теорій публічних фінансів через призму поведінкових аспектів: теорії суспільного вибору, фіскального обміну та суспільного блага, у яких закладено основні постулати теоретичних надбань фінансової науки, зразками яких користуються усі демократичні країни з ринковою економікою. Наукове дослідження проведено із використанням методів систематизації і узагальнення, порівняння, логічного впорядкування та емпіричних досліджень. На основі детального опрацювання ключових ідей та світоглядних позицій теоретичного надбання публічних фінансів читачам запропоновано авторський підхід до подання теоретичної конструкції публічних фінансів під своєрідним науковим зрізом з позиції окреслення поведінкових контурів та впливу ряду суб'єктивних факторів на прийняття рішень у межах цих теорій, що дозволило обґрунтувати доцільність урахування поведінкового аспекту до моделей управління публічними фінансами з метою коригування ірраціональної поведінки суб'єктів економіки (органів публічної влади та управління, бізнес структур, платників податків, виборців, організацій громадянського суспільства тощо) в сторону зростання раціональності без обмеження їх вибору та застосування примусу. Такий підхід відповідає поведінковим моделям управління, наукове пізнання яких стане предметом наших подальших наукових досліджень.

Ключові слова: публічні фінанси, фінансова поведінка, управлінські рішення, суспільний вибір, фіскальний обмін, суспільний добробут, поведінкова економіка.

Рис.: 1. Бібл.: 26.

Сидор Ірина Петрівна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів імені С. І. Юрія, Західноукраїнський національний університет (вул. Львівська, 11, Тернопіль, 46009, Україна)

E-mail: irunasudor@gmail.com

Горин Володимир Петрович – доктор економічних наук, професор, професор кафедри фінансів імені С. І. Юрія, Західноукраїнський національний університет (вул. Львівська, 11, Тернопіль, 46009, Україна)

E-mail: v.horyn@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6048-8330>

Researcher ID: <https://publons.com/researcher/GOK-2819-2022>

Scopus Author ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=58499767500>

Федак Юрій Степанович – здобувач ступеня доктора філософії, здобувач, Західноукраїнський національний університет (вул. Львівська, 11, Тернопіль, 46009, Україна)

E-mail: yuriiFedak@gmail.com

Сидор Тарас Ігоревич – здобувач ступеня доктора філософії, здобувач, Західноукраїнський національний університет (вул. Львівська, 11, Тернопіль, 46009, Україна)

E-mail: Suvuy21@gmail.com

UDC 336:330.16
JEL Classification: F22; J21; J60

**Sydor I. P., Horyn V. P., Fedak Y. S., Sydor T. I. The Behavioral Contours of the Theoretical Construction
of Public Finance**

Contemporary challenges and turbulent changes in the environment of public finance operations necessitate the search for innovative approaches to the formation of models and technologies for their management, taking into account the behavioral aspects of decision-making by both public authorities and other entities in financial relations. In this context, the aim of the article is to analyze the fundamental theories of public finance through the prism of behavioral aspects: the theory of public choice, fiscal exchange, and public good, which incorporate the main postulates of the theoretical achievements of financial science, the samples of which are utilized by all democratic countries with market economies. The scientific study was conducted using methods of systematization and generalization, comparison, logical ordering, and empirical research. Based on a detailed elaboration of the key ideas and worldview positions of the theoretical heritage of public finance, the authors present a unique approach to the theoretical framework of public finance through a specific scientific lens that outlines behavioral contours and the influence of various subjective factors on decision-making within these theories. This has allowed for substantiating the relevance of incorporating the behavioral aspect into public finance management models to correct the irrational behavior of economic entities (public authorities, management bodies, business structures, taxpayers, voters, civil society organizations, etc.) towards increasing rationality without restricting their choices or applying coercion. This approach corresponds with behavioral management models, the scientific understanding of which will be the subject of our further research.

Keywords: public finance, financial behavior, managerial decisions, public choice, fiscal exchange, public welfare, behavioral economics.

Fig.: 1. **Bibl.:** 26.

Sydor Iryna P. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Associate Professor of the Department of Finance named after S. I. Yurii, West Ukrainian National University (11 Lvivska Str., 46009, Ukraine)

E-mail: irunasudor@gmail.com

Horyn Volodymyr P. – Doctor of Sciences (Economics), Professor, Professor of the Department of Finance named after S. I. Yurii, West Ukrainian National University (11 Lvivska Str., 46009, Ukraine)

E-mail: v.horyn@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6048-8330>

Researcher ID: <https://publons.com/researcher/GOK-2819-2022>

Scopus Author ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorid=58499767500>

Fedak Yurii S. – Graduate of the degree of Doctor of Philosophy, Applicant, West Ukrainian National University (11 Lvivska Str., 46009, Ukraine)

E-mail: yuriifedak@gmail.com

Sydor Taras I. – Graduate of the degree of Doctor of Philosophy, Applicant, West Ukrainian National University (11 Lvivska Str., 46009, Ukraine)

E-mail: Suvuy21@gmail.com

Суперечливі державотворчі процеси в Україні, обумовлені соціально-економічними катаклізмами, тісно пов'язані із сучасними викликами і загрозами, які постали перед сферою публічних фінансів і вимагають побудови ефективної моделі їх новітньої парадигми з урахуванням поведінкових трансформацій суб'єктів економіки. Новітня парадигма публічних фінансів базується на необхідності здійснення пошуку теоретичних і прагматичних підходів щодо обґрунтування напрямів оздоровлення фінансової системи з урахуванням трансформації глибинних основ суспільної свідомості, викликаній розвитком демократії, формуванням активного громадянського суспільства та правової держави. Закладення цих підвалин лежить у площині оптимізації співвідношень державного і приватного секторів економіки, визначення параметрів впливу поведінкових реакцій держави (яку представляють органи публічної влади) на соціально-економічні процеси та сталий розвиток країни в частині забезпечення ефективної управлінської діяльності та здійснення успішного державного регулювання. Відтак, науковий пошук новітніх моделей управління публічними фінансами доцільно здійснити у контексті окреслення поведінкових контурів та світоглядного бачення базових теорій публічних фінансів, якими виступають: теорія суспільного вибору, фіскального обміну та суспільного блага.

Огляд літературних джерел окресленої проблематики дозволив зробити своєрідний історичний дискурс-звернення до першоджерел відкривачів, прихильників і послідовників базових наукових теорій, на основі яких сформовані сучасні моделі управління публічними фінансами у демократично розвинутих країнах з ринковою економікою, кожен з них вніс свою лепту у загальний актив надбань світової фінансової думки, це стосується

праць: Г. Бовена [11], Дж. Б'юкенена [12–14], У. Даунса [15], К. Ерроу [9; 10], Р. Масгрейва [17], Ф. Мілтона [5], Е. Ліндаля [16], М. Олсона [20], А. Пувіані [21], Р. Самуельсона [22], Е. Сакса [23], А. Сміта [8] тощо. Кожна з теорій, її теоретичні спрямування та течії відповідали конкретному історичному періоду розвитку суспільства, окремих країн в процесі їх еволюційного розвитку, формування демократичних засад, подолання правових колізій, визначення базових пріоритетів економічного розвитку, політичного протистояння і боротьби за суверенність і економічну стійкість, вони і сьогодні є своєрідним індикатором прагматичного застосування теоретичних надбань світової фінансової думки.

Серед сучасних науковців, економістів-дослідників першооснов формування теоретичного базису побудови публічних фінансів, пошуку дієвого інструментарію доповнення сучасних управлінських моделей технологіями поведінкового впливу на прийняття управлінських рішень суб'єктами фінансових відносин, розгляду основних тенденцій функціонування публічних фінансів, їх структурних елементів слід відмітити наукові доробки П. Нікіфорова та І. Легкоступа [6]; науковою проблематикою державних фінансів сучасності у фінансовій думці Заходу ділиться з читачами В. Андрущенко [1]; прояви демократії в обґрунтуванні державних фінансів і специфічних особливостей їх врегулювання розглянуто у праці Т. Кізіми та С. Савчук [2]; домінанти теорії обміну в оподаткуванні через дослідження генези і прояву сучасності досліджують І. Коновалова та А. Олійник [3]; ретроспективний аналіз теорії суспільного вибору у контексті транзитивної економіки висвітлює В. Кузьменко [4]; теоретичні основи суспільних благ в економічній системі держави через призму базових індикаторів соціально-економічного розвитку розглядає Ю. Радіонов [7].

Генезис базових теорій формування публічних фінансів розглядається з позиції обґрунтування ефективності їх застосування з урахуванням раціональності людини економічної, для якої характерними є класична фінансова поведінка та реагування на виклики і загрози невизначеності. Проте не враховані поведінкові чинники прояву ірраціональності, що має глибоке коріння економічного ґатунку та справляє безпосередній вплив на ключові індикатори управління публічними фінансами.

Метою статті є аналіз глибинних основ базових теорій публічних фінансів через призму поведінкових аспектів прийняття управлінських рішень та окреслення базових параметрів щодо формування новітньої моделі управління публічними фінансами. Обґрунтування важливості ключових постулатів теорій публічних фінансів під своєрідним кутом зору – з позиції поведінкової економіки та визначення впливу факторів зовнішнього і внутрішнього середовища на поведінкові реакції суб'єктів економіки (органів публічної влади та управління, бізнес структур, платника податків, виборців, організацій громадянського суспільства тощо).

Методика наукового пізнання полягає у дослідженні провідних ідей та базових постулатів кожної із трьох теорій публічних фінансів, які формують їх теоретичний каркас і своєрідний фундамент, підґрунтя, на якому базуються вихідні положення сучасних моделей і технологій управління публічними фінансами. У статті представлено авторське бачення проблематики застосування поведінкової економіки до теоретичних концептів суспільного вибору, фіскального обміну та суспільного блага. Наукове дослідження проведено із використанням методів систематизації і узагальнення, порівняння, логічно-впорядкування та емпіричних досліджень.

Наукові роздуми окресленої проблематики доцільно розгорнути через формулювання поведінкових аспектів у базових теоріях державотворення, побудованих на засадах демократії і ринкової економіки, які виступають теоретичним каркасом публічних фінансів, а саме: теорія суспільного договору (вибору); теорія фіскального обміну; теорія суспільних благ (рис. 1).

Теорія суспільного вибору побачила світ у 60-х роках ХХ століття і своє практичне застосування найбільш активно проявила у європейських країнах і країнах Північної Америки. Теорія суспільного вибору (англ. *Public Choice Theory*) сьогодні є окремим напрямком економічної та політичної науки, який аналізує політичні процеси за допомогою методів економічного аналізу. Отже, під суспільним вибором слід розуміти

«пояснення економічними мотивами політичного волевиявлення громадян, що здійснюється через процедури голосування» [2, с. 65]; «описує процес прийняття суспільних (колективних) рішень у суб'єктивних поняттях раціональної мотивації індивідуальної поведінки, а також аналізує взаємодію між усіма учасниками політичних процедур» [1, с. 116].

Провідна ідея цієї теорії полягає в тому, що усі суб'єкти демократичного процесу: політики, виборці та органи публічної влади приймають рішення, відштовхуючись від власних інтересів, подібно до того, як економічні суб'єкти діють у ринкових умовах. Тобто правила політичної поведінки суб'єктів прийняття суспільних рішень покладено в площину забезпечення індивідуальних інтересів. Теорія суспільного вибору розглядає державу не як ідеальний механізм для забезпечення суспільних благ, а як специфічну арену взаємодії різних поведінкових реакцій політичних суб'єктів з індивідуальними економічними цілями, де моделюється специфічна споживацька фінансова поведінка, результати якої можуть не збігатися із забезпеченням суспільних благ.

Провідні ідеї теорії суспільного вибору полягають у п'яти постулатах, сформованих її відкривачами та послідовниками. Зокрема:

- 1) *раціонального вибору (раціональної поведінки)* – коли усі учасники політичного процесу: політики, виборці, органи публічної влади діють раціонально з метою максимізації власних економічних інтересів. Обґрунтування цього постулату лежить в основі наукових досліджень лауреата Нобелівської премії з економіки 1986 року, одного із засновників теорії суспільного вибору – Джеймса Б'юкенена (*James M. Buchanan*). У його спільній праці з Гордоном Таллоком (*Gordon Tullock*) «Обчислення згоди: логічні основи конституційної демократії» (*The Calculus of Consent: Logical Foundations of Constitutional Democracy*) [14] зосереджена увага на впливі політичних процесів на економіку та суспільні блага через призму корупції, бюрократії та процесів прийняття рішень органами публічної влади. Автори наголошують на трьох типових прикладах раціональної поведінки:
 - ✦ виборці голосують за кандидатів, чиї програми обіцяють найбільше вигід для них;
 - ✦ політики пропонують закони, які забезпечують їм переобрання;
 - ✦ чиновники спрямовують фінансові ресурси на розширення свого впливу чи збільшення бюджету своїх відомств.

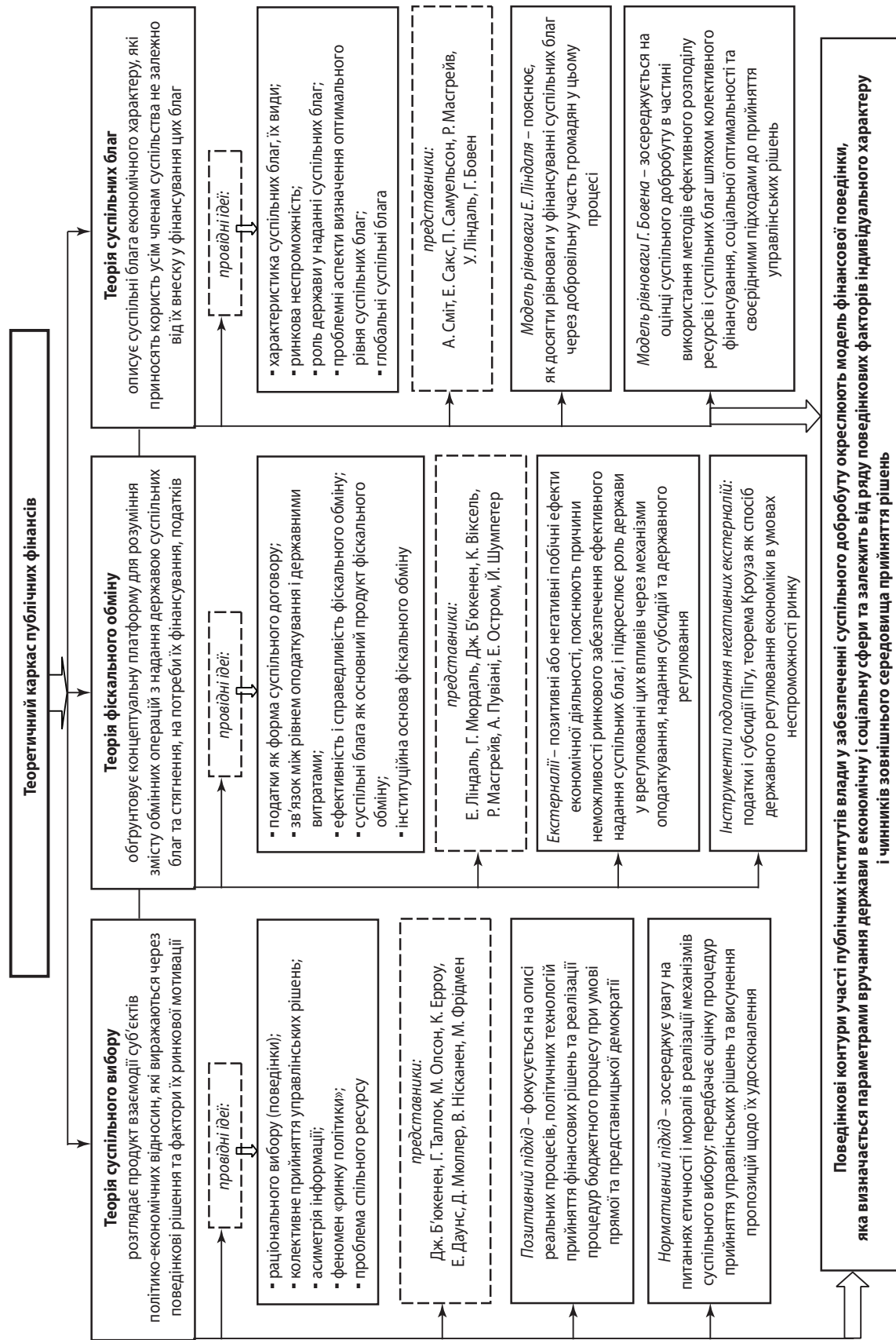

Рис. 1. Поведінкові контури теоретичного каркасу публічних фінансів

Джерело: побудовано авторами.

Поведінкові чинники суб'єктів політичних процесів лежать у площині обґрунтування концепції «економічної людини», відповідно до якої виборці голосують за ту партію чи політичну особу, програма якої (як виборець сподівається) дозволить забезпечити йому отримання максимальної користі (економічної вигоди). У цьому контексті яскраво проявляється суб'єктивний чинник, вплив якого на прийняття політичних рішень в економічних питаннях повинен бути зведений до мінімуму, адже у системі фінансових відносин органи публічної влади, на відміну від суб'єктів господарювання та домогосподарств, покликані забезпечувати публічні (суспільні) інтереси, продиктовані нормами права в межах їх компетенції;

2) *колективне прийняття управлінських рішень* модифіковане навиками управлінської поведінки суб'єктів владних повноважень передбачає, що політичні рішення, які впливають на суспільство та його життєдіяльність, приймаються колективно, проте відображають індивідуальні інтереси. Основним ідеологом такого постулату був Мансур Олсон (*Mancur Olson*), який досліджував питання колективної взаємодії в теорії суспільного вибору, його наукова праця «Логіка колективних дій: суспільні блага та теорія груп» (*The Logic of Collective Action: Public Goods and the Theory of Groups*) [20] пояснює зростання проблем узгодження спільних цілей та інтересів великими групами (колективами) та їх вплив на розподіл суспільних благ. Конфліктні аспекти суспільного вибору розглядаються автором шляхом прийняття колективних рішень, які не можуть задовільнити інтереси кожного. «Більшість може ухвалювати рішення, які негативно впливають на меншість. Виборчі системи та політичні механізми мають недоліки, які можуть призводити до конфліктів інтересів» [9]. Деталізуючи політичні процедури прийняття рішень прихильник теорії суспільного вибору Кеннет Ерроу (*Kenneth Joseph Arrow*) вивів «теорему неможливості», вона ще відома під назвою «парадокс соціального вибору», зміст якої полягає у тому, що «жодна система голосування не може ідеально агрегувати індивідуальні переваги в колективне рішення без суперечностей» [10]. Парадокс соціального вибору, як неможливість задоволення потреб усіх і кожного, відображає сферу максимального загострення протиріч від індивідуальних, групових до національних і є джерелом постійної боротьби ідеологій,

наукових теорій та постулатів, політичних переконань та ефемерних уявлень про справедливість;

3) *асиметрія інформації* проявляється в політичних процесах, де часто присутня нерівність у доступі до інформації, що впливає на результати голосувань та політичну поведінку суб'єктів владних повноважень. Прояв асиметрії інформації досліджується прибічниками теорії суспільного вибору через ефект «раціональної апатії». Так, Ентоні Даунс (*Anthony Downs*) у науковій праці «Економічна теорія демократії» (*An Economic Theory of Democracy*) [15] описує поведінку виборців і партій у демократичних системах і зазначає, що причинами ігнорування участі виборців у політичному процесі є низька ймовірність впливу їхнього голосу на результати виборів, що формує «раціональну апатію», при якій індивіди не витрачають ресурси на інформування чи участь у голосуванні. Результатами такої поведінки виборців є їх низька явка на вибори та «менший вплив обізнаної меншості, що активно бере участь у виборах» [15]. Таким чином, асиметрія інформації породжує «раціональну апатію» виборців, поведінкові аспекти яких трансформуються під впливом політичного середовища виборчого процесу;

4) *феномен «ринку політики»* передбачає, що політична система діє за принципом ринкових факторів попиту і пропозиції, де політики пропонують свої передвиборчі програми (аналог товарів), а виборці обирають ті з них, які максимізують їх інтереси. Поєднання попиту виборців з пропозицією політиків і пошук на цій основі ціни рівноваги обґрунтовується корисністю і вигодами кожного із цих суб'єктів. Представником феномену «ринку політики» вважають Джеймса Б'юкенена (*James M. Buchanan*) та Денніса Мюллера (*Dennis C. Mueller*), які у своїх дослідженнях [12] закликали до необхідності вивчення взаємозв'язку між поведінкою економічних суб'єктів на ринку та у політичному процесі шляхом вибору альтернативних варіантів політичних компромісів через демократичні механізми за допомогою тих самих інструментів і способів, якими досліджується приватні ринкові потреби. Наголос у цих дослідженнях робиться на порівнянні діяльності публічної влади, її поведінкових реакцій з корисністю надання суспільних благ і послуг.

Політики «змагаються за підтримку виборців, пропонуючи вигоди у вигляді державних послуг, податкових пільг тощо. Виборці прагнуть отримати максимальну вигоду за найменші витрати (наприклад, менші ставки податків або більший обсяг державних виплат)» [4]. Отже, узгодження компромісу інтересів повинно бути забезпечено шляхом практичної апробації теоретичних постулатів за трьома стадіями: проведення фінансово-економічного аналізу та прогнозування результатів запропонованих змін; розробка сценарію забезпечення публічної підтримки проєктів більшістю в парламентах шляхом політичних дебатів; окреслення поведінкових контурів публічної влади в питаннях реалізації намічених проєктів. Водночас органи публічної влади, як суб'єкти, на які покладено зобов'язання реалізовувати державну політику соціально-економічного розвитку країни, є раціональними суб'єктами, які прагнуть різними способами (не завжди правовими) максимізувати власну корисність. Це призводить до феномену «роздуття публічного апарату», коли чиновники прагнуть наростити бюджетні ресурси своїх міністерств і відомств, а також вплив у суспільстві навіть за умови неефективної діяльності;

- 5) *проблема спільного ресурсу (Tragedy of the Commons)* полягає у тому, що при загальній доступності індивідів до ресурсів вони можуть їх використовувати понад раціональні межі, що обумовлює їх виснаження і вичерпність. У політичному контексті таких підхід відображається у надмірному використанні суспільних благ, для прикладу масове надання субсидій для населення чи надмірне використання бюджетних коштів на пільги для різних категорій громадян або на реалізацію інфраструктурних проєктів, які не мають довгострокових перспектив. Такі підходи у політичному процесі вбачають інтерес у привабливості виборця та забезпечення колективних (групових) інтересів політиків через їх лобіювання у парламенті. Теорія суспільного вибору привертає увагу на вплив спеціальних інтересів (лобістів) на прийняття політичних рішень. Невеликі лобістські групи політиків можуть отримувати значні економічні вигоди, тоді як витрати на реалізацію відповідних проєктів розподіляються між усіма громадянами країни. Проблема спільного ресурсу у західній економічній

літературі отримала назву «бюрократичної ренти» та була обґрунтована американськими дослідниками теорії суспільного вибору Вільямом Нисканеном (*William Arthur Niskanen*) та Мілтоном Фрідменом (*Milton Friedman*). У своїх наукових публікаціях ці дослідники розкривають дилему поведінкових аспектів представників влади як виразників адресних лобістських інтересів та представників законодавчого і виконавчого корпусів влади. Ними зазначено, що «ті, хто контролює державу (політики), і ті, хто управляє нею (бюрократи), мають свої власні привілеї, котрими керуються у своїй діяльності не без шкоди для добробуту рядових громадян» [19]; «захищені імунітетом недоторканості, наділені повноваженнями розподіляти бюджетні кошти, законодавці володіють можливістю керуватися в розміщенні бюджетних асигнувань партійними, регіональними, галузевими та іншими мотивами» [5]. Відтак, проблематика «бюрократичної ренти» лежить в площині унікальної специфічної особливості демократичного парламентаризму, який, будучи важелем в реалізації певних інтересів, формує можливість їх блокування за допомогою демократичних процедур.

Особливий інтерес в теорії суспільного вибору відіграє позитивний та нормативний підходи до прийняття управлінських рішень, що дозволяє визначити поведінкові реакції відповідних політичних суб'єктів, спрямованих на вирішення широкого кола проблемних питань. Нормативний і позитивний підходи в теорії суспільного вибору – це два фундаментальні методи аналізу та прийняття колективних рішень. Вони мають різні цілі, використовують специфічні методології пізнання та ключові аспекти, проте взаємодоповнюють одне одного в дослідженнях суспільних процесів.

Позитивний підхід у суспільних дослідженнях фокусується на описі реальних процесів, політичних технологій прийняття економічних, фінансових рішень та реалізації процедур бюджетного процесу за умови прямої та представницької демократії. Прямі і представницька демократія характеризуються різними процедурами волевиявлення, вони можуть виражатися за правилом простої більшості, одностайності чи кваліфікованої більшості. Позитивна версія теорії суспільного вибору пояснює поведінку політичних діячів та виборців з позиції проведення політичних церемоній (політико-технологічних процедур)

щодо ухвалення фінансових рішень (реалізації бюджетних процедур щодо законодавчого регламентування прийняття закону про державний бюджет тощо). Позитивний підхід досліджує питання щодо функціонування механізмів суспільного вибору, без оцінки їх моральності чи доцільності.

Представниками позитивного підходу у теорії суспільного вибору визнано Джеймса Б'юкенена (James M. Buchanan) та Гордона Таллока (Gordon Tullock), їх науковий доробок викладено у праці «*The Calculus of Consent*» [14] – Обчислення згоди описує, як індивідуальні інтереси формують колективні рішення. Доповнює цей колектив Ентоні Даунс (Anthony Downs), його книга «*An Economic Theory of Democracy*» [15] – Економічна теорія демократії пояснює, як виборці й політики діють у демократичних системах із власними раціональними мотивами. Таким чином, у поданих дослідженнях формується уявлення позитивного підходу теорії суспільного вибору шляхом обґрунтування мотивів прийняття популістських рішень політичними суб'єктами, спрямованих на зростання власної популярності серед виборців та керуючись економічними мотивами власної поведінки, навіть при умові, що її результати шкодитимуть довгостроковим інтересам суспільства.

Нормативне тлумачення теорії суспільного вибору зосереджується на питаннях етичності і моралі в реалізації механізмів суспільного вибору. Нормативний підхід передбачає оцінення процедури прийняття управлінських рішень та подання пропозицій щодо їх удосконалення в частині досягнення справедливості, ефективності чи загального добробуту. Провідними ідеями нормативного підходу в теорії суспільного вибору є: розробка альтернативних варіантів для удосконалення технологій і правил забезпечення прийняття оптимальних управлінських рішень, а також пошук шляхів мінімізації негативного впливу таких суб'єктивних характеристик, як егоїзм чи корупція в колективних поведінкових координатах. Нормативна інтерпретація суспільного вибору позиціонує морально-етичні аспекти суб'єктів публічної влади, вона порушує питання соціальної справедливості та турбується етичними складовими взаємодії суб'єктів фінансових відносин.

Яскравими представниками нормативного підходу у теорії суспільного вибору є: Кеннет Ерроу (Kenneth Arrow) – його *теорема неможливості* показала певні обмеження в побудові «ідеальних» механізмів голосування [10] та Амартія Сен (Amartya Sen), який досліджував справедливість та етичні аспекти в колективних рішеннях, зокрема у книзі «Колективний вибір та соціальний

добробут» (*Collective Choice and Social Welfare*) [24] ним запропоновано методи вдосконалення виборчих систем, які мінімізують ризик маніпуляцій і забезпечують справедливе представництво всіх груп суспільства.

Обидва підходи, і позитивний, і нормативний, є важливими у теорії суспільного вибору, адже якщо позитивний підхід допомагає зрозуміти реальні проблеми поведінкових рішень відповідних суб'єктів, то нормативний підхід дозволяє знайти шляхи їх ефективного вирішення з позиції етичних ідеалів. Разом вони формують цілісну картину реалізації механізмів та технологій суспільного вибору в частині моделювання найбільш досконалих поведінкових реакцій на виклики часу та забезпечення пріоритетів суспільного добробуту.

Таким чином, ґрунтовне ознайомлення із теорією суспільного вибору в дослідженні поведінкових трансформацій публічних фінансів дозволив зробити ряд висновків та узагальнень. По-перше, суспільний вибір є продуктом взаємодії суб'єктів політико-економічних відносин, які виражаються через поведінкові рішення та фактори їх ринкової мотивації. Поєднання інструментів економічного аналізу з політичними процесами та технологіями прийняття рішень в теорії суспільного вибору дозволяє досліджувати взаємозв'язки між процедурами ухвалення політичних рішень та індивідуальними інтересами колективного вибору. По-друге, теорія суспільного вибору «прошита» концепцією детермінізму з активним використанням індивідуалістичних принципів, тобто фокус уваги в теорії спрямовується на визначення причинно-наслідкових зв'язків активної поведінки людини як платника податків, носія навантаження щодо фінансування суспільних благ і послуг, утримувача органів публічної влади впливати, певним чином, на прийняття управлінських рішень у сфері обмінно-розподільних процесів. Ці права і свободи людини – виборця реалізуються за політичними технологіями виборчого процесу в демократичних країнах. Поведінкові рішення учасника колективної взаємодії визначаються на основі раціональності «людини економічної». По-третє, структури бюрократичного апарату (інститути влади) здатні модифікувати вибір параметрів публічного фінансування благ і послуг, анонсованих державою, шляхом впливу на виборчий процес різного характеру (використовуючи інтриги, маніпуляції, можливі корупційні схеми), що не характерно для ринкового вибору приватних благ і послуг. Отже, рівень використання «бюрократичної ренти» напряму залежить від політичних технологій прийняття управ-

лінських рішень, які формують поведінкові реакції суб'єктів владних повноважень і залежать від співвідношення економічних інтересів політичних сил та їх морально-етичного рівня. По-четверте, теорія суспільного вибору дозволяє чітко виокремити три її найбільш важливі складові: суб'єктів політичних процесів прийняття економічних рішень (політиків, виборців, професійні спілки, громадські організації, інші інституції тощо); правила, технології та процедури прийняття управлінських рішень, які безпосередньо впливають на досягнення цілей і завдань обмінно-розподільного характеру в країні; альтернативні варіанти вибору прийнятих фінансових рішень, здатних забезпечити соціально-економічний розвиток країни та забезпечити зростання суспільного добробуту.

Другою теоретичною конструкцією, яка закладена в основі побудови публічних фінансів, є *теорія фіскального обміну*. На початку ХХ століття представниками Стокгольмської школи економіки було обґрунтовано концептуальну платформу для розуміння змісту обмінних операцій з наданих державою суспільних благ і послуг з однієї сторони, та стягнених на потреби їх фінансування податків, з іншої. Теорія фіскального обміну розглядає сукупність фінансових взаємовідносин, які виникають між органами публічної влади, які представляють державу, та суб'єктами оподаткування з приводу добровільного фіскального обміну податків на певний обсяг суспільних благ. Світова фінансова наука є багатою на різноманітність теорій оподаткування, які пронизані дискусіями стосовно добровільності сплати податків, еквівалентності обмінних операцій та складу суспільних благ, які пропонує держава. Зокрема, дослідження Еріка Ліндаля (*Erik Lindahl*), Гуннара Мюрдала (*Gunnar Myrdal*) та Бертіля Оліна (*Bertil Ohlin*) – шведських економістів, представників Стокгольмської школи економіки мали значний вплив на теорію публічних фінансів, зокрема у вивченні питань оподаткування, розподілу суспільних благ і функціонування сектора публічного управління.

Найвідомішим внеском Е. Ліндаля у теорію фіскального обміну є концепція «*рівноваги Ліндаля*», яка пояснює, як суспільство може досягти справедливого розподілу податків на основі переваг кожного громадянина. Ним було описано гіпотезу ефективного фінансування суспільних благ у демократичному суспільстві на основі провідної ідеї щодо сплати податків суб'єктами оподаткування «по мірі своєї готовності платити за суспільні блага» [16]. За твердженням автора, такий підхід дозволяє досягти рівноваги, за якої загальна сума податків покриває вартість надання

суспільного блага. Бертін Олін та Гуннар Мюрдаль деталізували «рівновагу Ліндаля», пояснюючи участь кожного індивіда в отриманні частки суспільних благ і послуг як готовність платити за них шляхом сплати податків. «Держава визначає рівень податку для кожного платника таким чином, щоб його сумарний внесок у вигляді податку фінансував виробництво блага. Умовою цього своєрідного договору між державою і суб'єктом податку є добровільність і консенсус, що створює справедливу основу для оподаткування» [18]. Заслуги шведських економістів, науковців у теорії фіскального обміну полягають у обґрунтуванні тези, що ціна суспільних благ розкриває «зміст фіскальних законів», адже розмір податку відповідає оцінці платником податку суспільних послуг, наданих державою.

Продовженням розвитку теорії фіскального обміну стали наукові дослідження Джеймса Б'юкенена, у яких автор відкидає елемент примусовості в оподаткуванні та зазначає, що «при використанні парадигми фіскального обміну ефективна ставка податку та принципи горизонтальної рівності раціоналізовані у вигляді конституційного консенсусу» [13].

Теорія фіскального обміну є яскравим відображенням поведінкових реакцій суб'єктів податку та держави через приму обмінних процесів. Водночас органи публічної влади здатні впливати на фінансову поведінку платників податку та інших отримувачів суспільних благ шляхом використання інструментарію державного регулювання економічних процесів впливаючи, а отже, на формування і реалізацію фінансової, податкової політики держави та соціально-економічного розвитку країни в цілому.

Провідними ідеями теорії фіскального обміну є:

- 1) *податки як форма суспільного договору* проявляється через механізм добровільної згоди громадян сплачувати податки за умови ефективного використання державою цих коштів на суспільні блага і послуги. Представниками цієї ідеї в теорії фіскального обміну є Кнут Віксель (*Knut Wicksell*) та Джеймс Б'юкенен. К. Віксель запропонував «принцип консенсусу», згідно з яким рішення про податки і витрати мають ухвалюватися на основі загального схвалення. Податкова політика, яка враховує інтереси більшості, вважається легітимною. Дж. Б'юкенен, розвиваючи ідеї К. Вікселя, наголошував, що «податки – це своєрідна угода між громадянами і державою, яка формується в демократичних суспільствах через колективні рішення»

[13]. Отже, поведінкові тенденції суб'єктів суспільного договору лежать у площині концепцій «суспільні блага → податки», «податки → плата за суспільні блага» і можуть відрізнятися залежно від середовища імплементації податкових технологій та пропонувані державою благ. Зазначимо, що до сьогодні тривають дискусії стосовно визначення базових показників оцінки результатів фіскального обміну, що лежать в основі суспільного договору. Тобто визначення можливостей держави продукувати суспільні послуги і життєві блага для громадян на основі стандартизації добробуту населення та ключових показників соціальних гарантій, а також розрахунку рівня податкового навантаження на платників податку з метою наповнення централізованих фондів держави;

- 2) *прямий зв'язок між рівнем оподаткування та державними витратами* – наступна ідея після формального укладення суспільного договору між суб'єктами економіки. Її зміст полягає у тому, що ефективність фіскального обміну залежить від того, наскільки чітко громадяни бачать ефективність результатів використання сплачених ними податків. Прихильником цієї ідеї у теорії фіскального обміну були Річард Масгрейв (*Richard A. Musgrave*) та Амількаре Пувіані (*Amilcare Puviani*). Р. Масгрейв вказував, що «державні витрати мають бути спрямовані на блага, які не можуть бути забезпечені приватним сектором (суспільні блага). Вони включають безпеку, екологічні програми, захист прав громадян тощо» [21]. А. Пувіані у пропонованій теорії «фінансової ілюзії» зауважив, що «держави можуть приховувати реальний податковий тягар, маніпулюючи механізмами оподаткування, щоб громадяни не бачили прямого зв'язку між податками і витратами» [17]. Автор пояснював, можливість зменшення опору громадян високим податкам шляхом використання методів «фінансової ілюзії» щодо реального податкового тягара. Зазначені підходи лежать в площині дослідження міри втручання держави в економічні процеси шляхом визначення частки розподілу і перерозподілу вартості ВВП та національного доходу. Масштаби втручання держави у соціально-економічне життя визначаються напрямками фінансової політики держави та стратегічного курсу її розвитку.

Світовій фінансовій науці відомі різноманітні напрями державного впливу на економічні процеси та розвиток, які мали місце в еволюції становлення держав, їх утвердженні в глобальному фінансовому просторі світових господарських зв'язків. Однією з найбільш відомих теоретичних концепцій мінімального втручання держави в економічні процеси та повноправності і свободи ринкової економіки є економічний лібералізм. Він базується на ідеї свободи ринку, мінімального втручання держави в економічні процеси та пріоритету приватної власності, підкреслює роль вільної конкуренції, індивідуальної ініціативи та ринкових механізмів у забезпеченні економічного розвитку і добробуту. Ідеологія економічного лібералізму має глибоке історичне коріння, виникнувши у XVIII столітті в Європі як відповідь на надмірне державне регулювання в рамках меркантилізму.

На противагу економічному лібералізму на початку XX ст. виникла наукова концепція – етатизм, провідною ідеєю якої стало максимальне втручання держави у господарську діяльність країни різними способами, відомими як: дирижизм, патронаж і патерналізм. У рамках етатизму держава розглядається як головний інструмент регулювання, організації та забезпечення функціонування суспільства. Хоча він може сприяти стабільності, соціальній справедливості та захисту національних інтересів, надмірний державний контроль часто призводить до неефективності та порушення прав громадян. У сучасному світі етатизм зазвичай поєднується з елементами ринкової економіки, створюючи збалансовані моделі управління.

Таким чином, ідея прямого зв'язку між рівнем оподаткування та суспільними благами, вираженими через державні витрати, є необхідною умовою для підтримки громадянами податкової системи держави, формування суспільної довіри платників податків до публічних інституцій за умови дотримання консенсусу в ухваленні поведінкових рішень щодо дотримання зобов'язань кожної зі сторін;

- 3) *ефективність і справедливість фіскального обміну* передбачає правовий порядок щодо ефективної та справедливої системи оподаткування, здатної забезпечити рівність і пропорційність внесків громадян до їх доходу чи споживання. Фіскальний обмін є ефективним, якщо громадяни відчують, що отримані ними блага мають більшу цінність, ніж сплачені податки. Сучасними представниками ідеї ефективного та справедливого фіскального обміну є

Еліно́р Остро́м (*Elinor Ostrom*), наукові дослідження якої спрямовані на колективне управління суспільними ресурсами і те, як спільноти створюють ефективні публічні інститути для їх фінансування, а також Йозе́ф Шумпе́тер (*Joseph Schumpeter*), який аналізував фіскальну історію держав і роль податків у формуванні сучасних економік, став автором ідеї «податкова держава» [25]. Й. Шумпетер розглядав податки як основний інструмент, який забезпечує функціонування держави. Він стверджував, що «фіскальні системи відіграли ключову роль у становленні сучасної держави. Вони відображають історичний, політичний і економічний контекст її розвитку» [25]. За Й. Шумпетером фіскальна політика визначає межі влади держави: занадто високі податки можуть викликати опір громадян, тоді як їх ефективне використання сприяє зміцненню довіри до владних інститутів. Ним введено ідею про «податкову державу», яка може зітнутися з кризою, коли її витрати перевищують можливість зростання податкових доходів. Причинами кризи автор назвав: зростання державних витрат, економічні обмеження для збільшення податкового навантаження та політичний супротив населення щодо зростання ставок податків. Й. Шумпетер стверджував, що розвиток демократії і податкової держави є тісно взаємопов'язаними, адже в демократичних системах громадяни мають право вимагати прозорості у використанні податків і впливати на податкову політику; податкова політика в демократичних країнах часто стає компромісом між потребами держави і можливостями громадян.

Ідеї Шумпетера про «податкову державу» справили значний вплив на розуміння взаємозв'язків між економічними, політичними та соціальними аспектами публічного управління. Вони залишаються актуальними у таких контекстах: 1) фіскальної стійкості держави – Шумпетерівська концепція кризи «податкової держави» є основою сучасного аналізу дефіцитів державного бюджету та боргових криз; 2) податкової реформи – ідеї Шумпетера стимулюють обговорення необхідності податкової прозорості, ефективності та збалансованості між оподаткуванням і соціальними витратами; 3) держави в умовах глобалізації – стикаються з викликами «податкової конкуренції» при якій виникає необхідність зниження ставок податків в контексті приваблення інвестицій, що суттєво ускладнює

бюджетне фінансування державних програм та проєктів.

Концепція «податкової держави» Йозефа Шумпетера є глибоким аналізом того, як податкова система впливає на державу і ефективність її функціонування. Ідеї Шумпетера залишаються актуальними і сьогодні для держав, які стикаються з викликами забезпечення фіскальної стійкості, підтримання соціальної справедливості та економічного зростання.

4) *суспільні блага як основний продукт фіскального обміну* є ключовою ідеєю теорії фіскального обміну. Суспільні блага є продуктами, які надаються державою всім громадянам, фінансуються за рахунок податків і доступні для користування усіх без виключення споживачів. У межах теорії фіскального обміну суспільні блага розглядаються як основний «продукт», який громадяни отримують в обмін за сплачені податки. Суспільні блага у наукових дослідженнях К. Вікселя, Е. Ліндаля та Р. Масгрейва характеризуються за такими рисами, як: *неконкурентність у споживанні* – споживання блага однією людиною не зменшує його доступності для інших. Наприклад, в національній обороні, безпека для однієї людини не означає зменшення безпеки для іншої; *невиключеність* – неможливо або складно виключити когось із користування суспільним благом, навіть якщо він не сплачує за нього (проблема «безкоштовного користування» відома у дослідженнях науковців Заходу як ідея «безбілетного пасажирів»). Наприклад, вуличне освітлення: ним користуються всі, незалежно від того, чи платили вони податки; *колективною угодою* – суспільні блага забезпечують колективні вигоди, що сприяють загальному добробуту (освіта, правопорядок, охорона здоров'я тощо) [16; 21].

Суспільні блага є центральною складовою теорії фіскального обміну, в них закладено концептуальні підвалини необхідності виконання державою її функцій в частині забезпечення балансу між прозорістю і справедливістю в оподаткуванні та ефективністю надання суспільних послуг.

5) *інституційна основа фіскального обміну* включає сукупність правил, норм, процедур і організацій, які забезпечують ефективне функціонування процесу взаємодії між державою та громадянами через механізми оподаткування та державних витрат. Інституції формують фінансове середовище,

в якому забезпечується формування, розподіл і використання фінансових ресурсів та надання суспільних благ. Представником інституційної ідеї фінансового обміну є Дж. Б'юкенен та Р. Масгрейв, які наголошували на провідній ролі конституційних правил у забезпеченні ефективного фінансового обміну [12; 21]. Вчені зазначали, що правила, які регулюють оподаткування і державні витрати, мають бути чітко прописані з урахуванням інтересів громадян. Ними було виведено п'ять ключових принципів забезпечення ролі інституцій у фінансовому обміні: 1) *забезпечення легітимності фінансового обміну* – інституції створюють правила, які визначають, як саме справляються податки та використовуються державні ресурси. Легітимність податкової системи залежить від прозорості, справедливості та узгодженості цих правил; 2) *стабільності та передбачуваності* – інституції забезпечують стабільність податкової системи, що сприяє формуванню довіри до них громадян і бізнесу. Передбачуваність податкової політики сприяє економічному зростанню шляхом відкритості інвесторів до дій владних інститутів; 3) *захист прав власності* – ефективна поведінка фінансових інституцій гарантує справедливе оподаткування та проведення контрольних заходів. Фінансові інституції покликані забезпечити правове виконання податкових зобов'язань усіма платниками податків; 4) *регулювання балансу інтересів* – інституції відіграють роль арбітра між різними групами інтересів у суспільстві, вирішуючи конфлікти щодо розподілу податкового навантаження і державних витрат; 5) *підзвітність та прозорість* – інституції забезпечують механізми управління, моніторингу, звітності та контролю за використанням публічних фінансових ресурсів [13; 21].

Таким чином, ґрунтовне ознайомлення із теорією фінансового обміну дозволяє зробити такі висновки. По-перше, теорія фінансового обміну є фундаментальною основою побудови поведінкової взаємодії між державою та її громадянами через призму обміну «податки – суспільні блага». Основні ідеї цієї теорії базуються на концепції добровільного співробітництва, прозорості, ефективності та справедливості у взаємодії між державою і суспільством. По-друге, теорія враховує роль політичних процесів і поведінковий вплив

інституцій публічної влади, різноманітних громадських організацій та платників податків на формування фінансової політики в країні. По-третє, характерною особливістю в теорії фінансового обміну є наявність внутрішніх і зовнішніх, позитивних і негативних екстерналій, прояв яких має місце в умовах сучасних викликів і загроз, які стоять перед державою. По-четверте, теорія фінансового обміну формує підґрунтя кристалізації фінансової поведінки публічної влади в напрямі усунення чи недопущення внутрішніх і зовнішніх негативних екстерналій шляхом своєчасного прийняття узгоджених управлінських рішень.

Прикладом знешкодження проявів негативних екстерналій є, так звані у фінансовій думці Заходу, податки і субсидії Пігу та теорема Кроуза. Вони виступають інструментами державного регулювання економіки в умовах ринкових «збоїв», тобто податки і субсидії використовуються державою в умовах неспроможності ринку вирішити проблеми екстерналій самостійно. Теорема Кроуза передбачає вирішення проблемних питань шляхом укладання приватних угод між сторонами, що виконують певні зобов'язання. По-п'яте, сучасний розвиток теорії фінансового обміну лежить у площині активного використання економічного моделювання оптимальних податкових систем; вивчення політичних наслідків фінансової політики в демократичних та авторитарних режимах державного управління; визначення ролі та впливу новітніх технологій на ефективність і підвищення прозорості системи оподаткування, зміцнення довіри громадян до держави.

Ще однією теорією побудови сучасних публічних фінансів є *теорія суспільних благ (добробуту)*, яка досліджує природу, властивості, створення та фінансування благ, які приносять колективну користь усім членам суспільства. Вона пояснює неможливість усебічного та ефективного забезпечення суспільних благ за допомогою виключно ринкового механізму і наголошує на потребі державного регулювання економічних процесів шляхом активного використання відповідних методів, способів, важелів та інструментів. «Чисті суспільні блага – це товари та послуги, споживання яких кожним додатковим споживачем не зменшує їх кількості та споживання яких неможливо обмежити, навіть якщо споживачі не бажають за них платити...» [3; 26]. *Суспільні блага* – це економічні блага, які приносять користь усім членам суспільства, незалежно від їхнього внеску у фінансування цих благ. Головною особливістю суспільних благ є їх доступність для усіх членів суспільства, при цьому використан-

ня цих благ одними особами не обмежує доступ до них інших осіб. Зазначені визначення суспільного блага акцентують увагу на суб'єктах, які фінансово забезпечують виробництво суспільних благ, і їх отримувачів з наголосом на тому, що ні перші, ні другі не здатні вилучити зі споживання цих благ іншими особами. Розуміння змістового наповнення суспільних благ потребує обґрунтування міри (параметрів) втручання держави у ринкові механізми з метою оптимального забезпечення їх обсягу для суспільства. Класичним визначенням в економічній літературі суспільного блага є неспроможність ринку продукувати потрібний обсяг суспільного продукту у вигляді блага як певної корисності для його споживачів.

Найбільш ефективним способом вирішення проблеми доступності суспільних благ і їх продукування автори теорії суспільних благ розглядали як необхідність втручання держави у ці процеси через використання «урядових чи квазі-урядових інститутів або інституцій» [7]. Зазначимо, що дихотомія «приватні – суспільні блага» є доволі умовною через симбіоз сучасних джерел фінансування цих благ та суб'єктів, які їх продукують. Суспільні блага за критеріями класифікації умовно поділяють на: чисті суспільні блага, які є неконкурентними і невиключними (національна оборона, охорона правопорядку, дипломатичне представництво держави); змішані суспільні блага (квазісуспільні блага), вони можуть бути частково виключними і частково конкурентними (освіта, медичні послуги, громадський транспорт). За територіальною специфікою надання суспільних благ їх поділяють на локальні і глобальні суспільні блага. Локальні суспільні блага є обмеженими певною територією або спільнотою (інфраструктурні об'єкти: місцевий транспорт, вуличне освітлення, водопостачання і водовідведення тощо). Глобальні суспільні блага призначені для всього людства (кліматична стабільність, боротьба з пандеміями, екологічними катастрофами).

Теорія суспільних благ отримала свій розвиток завдяки науковим доробкам Адама Сміта (*Adam Smith*), Еміля Сакса (*Emil Sax*), Пола Самуельсона (*Paul Samuelson*), Річарда Масгрейва. Кожен із них зробив унікальний внесок у розуміння природи, функцій і фінансування суспільних благ. Їхні ідеї сформували основу сучасної економічної думки про роль держави в забезпеченні благ, які ринок неспроможний ефективно надавати.

А. Сміт у своїй праці «Дослідження про природу і причини багатства народів» [8] вперше систематизував ідеї про роль держави у забезпеченні

благ, які не може і не бажає продукувати ринок. Ним було визначено три базові функції держави із забезпечення суспільних благ: захист від зовнішніх загроз, правосуддя, будівництво громадських споруд і інфраструктури. А. Сміт пропонував фінансувати суспільні блага через податки. Він підкреслював, що оподаткування має бути справедливим і рівномірним. Його принципи оподаткування залишаються актуальними і сьогодні. Як влучно підмічено сучасниками, «у сфері публічних фінансів держави оподаткування виконує роль ціноутворення (фіскального) на суспільні блага, податкоплатники виступають як їх споживачі, заявляючи про свій попит через законодавчо-політичні процедури» [6]. Відтак, теорія суспільних благ тісно переплітається із теорією фіскального обміну в частині обґрунтування плати за надані суспільні блага. Споживання цих благ відображає узгоджений політико-економічний процес надання суспільних благ і послуг в межах фінансової можливості держави та, з визначеними політико-правовими інститутами, параметрами державних послуг, обґрунтованих розмірами соціальних гарантій і різного виду соціальних допомог.

Еміль Сакс – австрійський економіст, відомий своїм внеском у теорію публічних фінансів і суспільних благ. Він був одним із перших економістів, які систематизували поняття суспільних благ та їх природу, пояснивши відмінність суспільних від приватних благ. У своїй науковій праці «*Theorie der öffentlichen Güter*» (Теорія суспільних благ) [23] Е. Сакс підкреслював, що ринок орієнтований на отримання прибутку, а тому неспроможний ефективно виробляти блага, від яких користь отримує суспільство в цілому, а забезпечення суспільних благ є основним обов'язком держави. Е. Саксу належить аналіз проблем справедливого розподілу податкового навантаження. Він запропонував, щоб податки розподілялися між громадянами відповідно до їхньої здатності платити (принцип прогресивного оподаткування), адже суспільні блага приносять вигоду всьому суспільству. Ним було введено поняття «*колективного споживання*» благ, підкреслюючи, що деякі блага можуть бути спожиті лише спільно, а не індивідуально. Е. Сакс розглядав суспільні блага як необхідну умову для економічного зростання, оскільки вони створюють інфраструктуру і стабільність, потрібну для розвитку приватного сектора. Його ключова теза про активну роль держави у забезпеченні суспільних благ стала ключовою у подальших дослідженнях сфери публічних фінансів [23]. Наукові доробки Е. Сакса, окрім схвальних відгуків та продовжувачів його ідеї, зазнали також і критики, зокрема че-

рез: складність визначення точного рівня вигоди, отриманої громадянами у вигляді суспільних благ; зосередження уваги автора на значному державному фінансуванні суспільних благ, що може призвести до неефективного використання коштів та корупційних дій органів публічної влади; недостатність уваги у роботах автора щодо можливої участі приватного сектора у наданні квазісуспільних благ. Наукові напрацювання Е. Сакса заклали основу для подальшого розвитку теорії суспільних благ і вплинули на фундаментальні праці Пола Самуельсона та Річарда Масгрейва.

Вклад Пола Самуельсона у розвиток теорії суспільних благ пов'язаний із відображенням сучасного розуміння суспільних благ через сформульовану математичну концепцію «правила Самуельсона» для визначення оптимального рівня надання суспільних благ. Оптимальний рівень суспільного блага досягається, коли сума граничних вигод усіх споживачів дорівнює граничній вартості його надання. У своїй праці «*The Pure Theory of Public Expenditure*» (Чиста теорія державних витрат), П. Самуельсон обґрунтував неспроможність ринку самостійно забезпечити суспільні блага через проблему «безкоштовного користування» (*free-rider problem*) благами, отже, ним було аргументовано необхідність участі держави у фінансуванні і наданні цих благ. Його авторська систематизація ключових аспектів розмежування та обґрунтування відмінностей між суспільними і приватними благами наповнила теоретичні надбання більш точними постулатами [22]. П. Самуельсону вдалося виокремити чисті суспільні блага, що виражають колективні потреби населення, яке часто навіть не підозрює у користуванні ними (оборона країни, безпека, охорона навколишнього середовища тощо).

Річарду Масгрейву вдалося значно розширити теорію суспільних благ, застосувавши системний підхід до визначення функцій держави у сфері фінансового забезпечення та розподілу ресурсів. Його наукове дослідження «*The Theory of Public Finance*» (Теорія публічних фінансів) стала класичним підручником для розуміння ролі держави в економіці. Саме Р. Масгрейву належить обґрунтування змістового наповнення функцій публічних фінансів:

- ✦ алокаційна функція – забезпечення суспільних благ, які ринок не спроможний надати ефективно;
- ✦ розподільча функція – зменшення соціальної нерівності шляхом оподаткування та реалізацію публічних програм і проєктів;

- ✦ стабілізаційна функція – підтримка макроекономічної стабільності за допомогою інструментів фіскальної політики держави [17].

Р. Масгрейв акцентував увагу на тому, що роль держави не обмежується лише фінансуванням суспільних благ, вона також повинна забезпечувати справедливий розподіл ресурсів і стабільність економіки.

У теорії суспільних благ значне місце займають моделі та методи рівноваги суспільних благ Еріка Ліндаля (*Erik Lindahl*) та Говарда Бовена (*Howard Bowen*), зокрема в частині визначення механізмів досягнення рівноваги у їхньому фінансуванні. Ці моделі передбачають різні способи узгодження індивідуальних переваг і суспільного фінансування суспільних благ, враховуючи специфіку таких благ, як невиключеність і неконкурентність. *Моделі рівноваги Е. Ліндаля* пояснює, як досягти рівноваги у фінансуванні суспільних благ через добровільну участь у цьому процесі громадян. Ним запропоновано своєрідний механізм переговорів, за якого платники податків погоджуються на певний рівень ставок податків, за яких їх сума покриває вартість суспільного блага, що забезпечує добровільний консенсус між усіма суб'єктами відносин. При цьому Е. Ліндаль використовував криві попиту для кожного платника податку, які відображають їхню готовність платити. Точка рівноваги досягається, коли сукупний попит відповідає граничній вартості надання суспільного блага [16].

Моделі рівноваги Г. Бовена зосереджується на оцінці суспільного добробуту, зокрема на методах досягнення ефективного розподілу ресурсів для суспільних благ шляхом колективного фінансування, соціальної оптимальності та своєрідними підходами до прийняття управлінських рішень. Г. Бовен пропонував використовувати загальні податки для фінансування суспільних благ, оскільки це дозволяє уникнути проблеми «безкоштовного користування» [12]. Ефективне забезпечення суспільних благ (за Бовеном) досягається, коли гранична вигода для суспільства дорівнює граничній вартості їхнього надання. Г. Бовен акцентував увагу на необхідності суспільного голосування для визначення обсягу суспільних благ. Виборці оцінюють свої переваги, і через голосування визначається рівень фінансування.

Моделі Е. Ліндаля і Г. Бовена пропонують два різних підходи до досягнення рівноваги в забезпеченні суспільних благ. Е. Ліндаль акцентує увагу на індивідуальних перевагах і добровільному фінансуванні, тоді як Г. Бовен розглядає колективне фінансування через систему оподаткування шля-

хом голосування [12]. Обидві моделі важливі для розуміння проблем фінансування суспільних благ і можуть застосовуватися для побудови ефективної політики у сфері публічних фінансів.

Таким чином, ґрунтовне вивчення теорії суспільних благ дозволило зробити ряд висновків. По-перше, суспільні блага характеризуються специфічними особливостями, які суттєво відрізняють їх від ринкових благ та, водночас, дозволяють порівнювати їх. Якщо ринкові блага реалізуються на ринку під впливом ринкових факторів попиту і пропозиції, мають ціну реалізації, яка передбачає покриття витрат і отримання прибутку, то суспільні блага надаються за рахунок державних коштів, їх цінність визначається суб'єктивною оцінкою корисності на основі індивідуального вибору споживача. Суспільні блага є своєрідним концентратом корисності, яка має економічну, соціальну та політичну природу. По-друге, суспільне благо виступає «концептуальним ядром» [6] теоретичної конструкції публічних фінансів, адже вказує на провідну мету функціонування держави – забезпечення суспільного добробуту, його стійкості, надійності та тенденції до зростання. По-третє, поведінкові рішення суб'єктів владних повноважень щодо продукування суспільних благ визначаються суспільним консенсусом шляхом публічного голосування всенародно обраних представників виборців і вказує на неспроможність кожного окремого споживача суспільних послуг у приватному порядку впливати на них. По-четверте, теорія суспільних благ чітко вказує на суб'єкта забезпечення цих благ – публічні інститути та інституції у сфері публічних фінансів, які в межах своїх повноважень виконують функції держави. Отже, в основі теорії суспільних благ лежить поведінковий парадокс неспроможності суб'єктів ринку задовольняти суспільство чистими благами, які формують своєрідне безпекове середовище життєдіяльності громадян. При цьому виникає висока ймовірність ухилення від плати за отримане благо.

ВИСНОВКИ

Теоретична конструкція публічних фінансів, побудована на основі теорій суспільного вибору, фіскального обміну та суспільного блага, виступає яскравим відображенням усього спектра поведінкової палітри суб'єктів фінансових взаємовідносин, у яких вони можуть виступати у ролі індивіда – споживача суспільних послуг, платника податків, виборця, суб'єкта владних повноважень, політичного діяча, а отже, особи, здатної приймати колективні фінансові рішення на основі власних

індивідуальних поглядів, психологічних особливостей, уподобань, переконань під впливом ряду внутрішніх і зовнішніх факторів та в умовах невідомості.

Подальші наукові розвідки з окресленої тематики передбачають дослідження поведінкових аспектів в сучасних теоретичних моделях управління публічними фінансами та визначення фінансового інструментарію можливого впливу публічної влади на фінансову поведінку різних суб'єктів соціально-економічних процесів. ■

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Андрущенко В. Л. Фінансова думка Заходу в XX столітті: теоретична концептуалізація і наукова проблематика державних фінансів. Львів : Каменяр, 2000. 303 с.
2. Кізима Т. О., Савчук С. В. Державні фінанси в умовах демократії : навч. посіб. Тернопіль : Воля, 2005. 200 с.
3. Коновалова І. М., Олійник А. Ю. Теорія обміну в оподаткуванні: генеза та прояв сучасності. *Економіка та держава*. 2017. № 6. С. 108–112.
4. Кузьменко В. П. Теорія суспільного вибору: ретроспективний аналіз у контексті транзитивної економіки. *Наукові записки. Економічні науки*. 2004. Т. 30. С. 4–14.
5. Мілтон Ф. Капіталізм і свобода / пер. з англ. Неля Рогачевська. Київ : Наш Формат, 2017. 216 с.
6. Нікіфоров П. О., Грешко Р. І., Легкоступ І. І. Теорія публічних фінансів : навч. посіб. Чернівці : Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2022. 184 с.
7. Радіонов Ю. Д. Теоретичні основи суспільних благ в економічній системі держави. *Економіка та держава*. 2017. № 2. С. 22–28.
8. Сміт А. Дослідження про природу і причини багатства народів / пер. на укр. мову О. Васильєва, М. Можевікіна, А. Малівського. Київ : Наш формат, 2023. 722 с.
9. Arrow K. *Eseje z teorii ryzyka*. Warszawa : RWN, 1979. 21 s.
10. Arrow K. J. *Social Choice and Individual Values*. New York : Wiley, 1951.
11. Bowen H. R. *Investment in Learning*. London : The Johns Hopkins University Press, 1997. URL: <http://books.google.com.ua/books?id=zudgNyiit1AC&>
12. Buchanan J. M. *Toward Analysis of Closed Behavioural Systems. The Economic Approach to Public policy*. Selected Reading. Ithaca and London : Cornell University Press, 1976. P. 337–349.
13. Buchanan J., Brennan G. *The Power to Tax: Analytical Foundations of a Fiscal Constitution. The Collected Works of James M. Buchanan*. Vol. 9. Indianapolis : Liberty Fund, 1999. 254 p.
14. Buchanan J. M., Tullock G. *The Calculus of Consent: Logical Foundations of Constitutional Democracy*. Ann Arbor : University of Michigan Press, 1962.

15. Downs A. *An Economic Theory of Democracy*. New York : Harper & Row, 1957.
16. Lindahl E. Just Taxation – a Positive Solution // *Classics in the Theory of Public Finance*. International Economic Association Series / R. A. Musgrave, A. T. Peacock (eds). Palgrave Macmillan, London, 1958. URL: <http://econ.ucsb.edu/~tedb/Courses/UCSBpf/readings/lindahl>
17. Musgrave R. *The Theory of Public Finance*. McGraw Hill, New York, 1959.
18. Myrdal G. The Equality Issue in World Development. 1975. URL: http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/economic-sciences/laureates/1974/myrdal-lecture.html
19. Niskanen A. W. *Autocratic, Democratic, and Optimal Government: Fiscal Choices and Economic Outcomes*. The Locke Institute series. Edward Elgar Publishing, 2003. 160 p.
20. Olson M. *The Logic of Collective Action: Public Goods and the Theory of Groups*. Cambridge : Harvard University Press, 1965.
21. Puviana A. Teoria della illusione finanziaria. Coll. *Classici dell'Economia Politica*. ISEDI. 1973. 260 p.
22. Samuelson P. *The Pure Theory of Public Expenditure*. *The Review of Economics and Statistics*. 1954. Vol. 36. No. 4. P. 387–389. URL: <https://www.jstor.org/stable/1925895>
23. Sax E. The valuation theory of taxation. In *Classics in the Public Finance* / ed. R. A. Musgrave, A. T. Peacock. London, New York : Macmillan, 1958.
24. Sen A. *Collective Choice and Social Welfare*. Penguin, 2017. 312 p.
25. Schumpeter J. The Crisis of the Tax State. 1918. URL: https://edisciplinas.usp.br/pluginfile.php/5322348/mod_resource/content/1/Crise%20do%20Estado%20Fiscal.pdf
26. Tanzi V. Globalization, Technological Developments, and the Work of Fiscal Termites. IMF Working Paper 00/181. Washington : International Monetary Fund, 2000.
- Buchanan, J. M., and Tullock, G. *The Calculus of Consent: Logical Foundations of Constitutional Democracy*. Ann Arbor: University of Michigan Press, 1962.
- Buchanan, J., and Brennan, G. "The Power to Tax: Analytical Foundations of a Fiscal Constitution". In *The Collected Works of James M. Buchanan*, vol. 9. Indianapolis: Liberty Fund, 1999.
- Downs, A. *An Economic Theory of Democracy*. New York: Harper & Row, 1957.
- Kizyma, T. O., and Savchuk, S. V. *Derzhavni finansy v umovakh demokratii* [Public Finance in a Democracy]. Ternopil: Volia, 2005.
- Konovalova, I. M., and Oliinyk, A. Yu. "Teoriia obminu v opodatkuvani: geneza ta proiav suchasnosti" [Exchange Theory in Taxation: Genesis and Modern Manifestation]. *Ekonomika ta derzhava*, no. 6 (2017): 108-112.
- Kuzmenko, V. P. "Teoriia suspilnoho vyboru: retrospektyvnyi analiz u konteksti tranzitivnoi ekonomiky" [Public Choice Theory: A Retrospective Analysis in the Context of a Transitive Economy]. *Naukovi zapysky. Ekonomichni nauky* vol. 30 (2004): 4-14.
- Lindahl, E. "Just Taxation - a Positive Solution". *Classics in the Theory of Public Finance*. International Economic Association Series.. Palgrave Macmillan, London, 1958. <http://econ.ucsb.edu/~tedb/Courses/UCSBpf/readings/lindahl>
- Milton, F. *Kapitalizm i svoboda* [Capitalism and Freedom]. Kyiv: Nash Format, 2017.
- Musgrave, R. *The Theory of Public Finance*. New York: McGraw Hill, 1959.
- Myrdal, G. "The Equality Issue in World Development". 1975. http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/economic-sciences/laureates/1974/myrdal-lecture.html
- Nikiforov, P. O., Hreshko, R. I., and Lehkostup, I. I. *Teoriia publichnykh finansiv* [Public Finance Theory]. Chernivtsi: Chernivets. nats. un-t. im. Yu. Fedkovycha, 2022.
- Niskanen, A. W. "Autocratic, Democratic, and Optimal Government: Fiscal Choices and Economic Outcomes". *The Locke Institute series*. Edward Elgar Publishing, 2003.
- Olson, M. *The Logic of Collective Action: Public Goods and the Theory of Groups*. Cambridge: Harvard University Press, 1965.
- Puviana, A. *Teoria della illusione finanziaria*. Coll. *Classici dell'Economia Politica*. ISEDI, 1973.
- Radionov, Yu. D. "Teoretychni osnovy suspilnykh blah v ekonomichnii systemi derzhavy" [Theoretical Foundations of Public Goods in the Economic System of the State]. *Ekonomika ta derzhava*, no. 2 (2017): 22-28.
- Smit, A. *Doslidzhennia pro pryrodu i prychny bahatstva narodiv* [An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations]. Kyiv: Nash format, 2023.
- Samuelson, P. "The Pure Theory of Public Expenditure". *The Review of Economics and Statistics*. 1954. <https://www.jstor.org/stable/1925895>
- Sax, E. *The valuation theory of taxation*. In *Classics in the Public Finance*. London ; New York: Macmillan, 1958.
- Andrushchenko, V. L. *Finanova dumka Zakhodu v XX stolitti: teoretychna kontseptualizatsiia i naukova problematyka derzhavnykh finansiv* [Western Financial Thought in the 20th Century: Theoretical Conceptualization and Scientific Issues of Public Finance]. Lviv: Kameniar, 2000.
- Arrow, K. *Eseje z teorii ryzyka*. Warszawa: RWN, 1979.
- Arrow, K. J. *Social Choice and Individual Values*. New York: Wiley, 1951.
- Bowen, H. R. "Investment in Learning". London : The Johns Hopkins University Press, 1997. <http://books.google.com.ua/books?id=zudgNyiit1AC&>
- Buchanan, J. M. "Toward Analysis of Closed Behavioural Systems". In *The Economic Approach to Public policy. Selected Reading*, 337-349. Ithaca and London: Cornell University Press, 1976.

REFERENCES

Sen, A. *Collective Choice and Social Welfare*. Penguin, 2017.
Schumpeter, J. "The Crisis of the Tax State". 1918. https://edisciplinas.usp.br/pluginfile.php/5322348/mod_resource/content/1/Crise%20do%20Estado%20Fiscal.pdf

Tanzi, V. "Globalization, Technological Developments, and the Work of Fiscal Termites". In *IMF Working Paper 00/181*. Washington: International Monetary Fund, 2000.

УДК 336.71:339.92(477)

JEL Classification: O16

DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2025-2-392-400>

ПЕРСПЕКТИВИ ІНТЕГРАЦІЇ ФІНАНСОВОГО СЕКТОРА УКРАЇНИ У СВІТОВИЙ РИНОК ПІСЛЯ ВІЙНИ

© 2025 ШТЕРМА Т. В., ГОНЧАРУК Я. М., УРБАНОВИЧ А. В., БУРА М. М.

УДК 336.71:339.92(477)

JEL Classification: O16

Штерма Т. В., Гончарук Я. М., Урбанович А. В., Бура М. М. Перспективи інтеграції фінансового сектора України у світовий ринок після війни

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю розробки ефективних підходів до інтеграції фінансового сектора України у світовий ринок після війни, що вимагає адаптації до міжнародних стандартів, залучення іноземного капіталу та стабілізації фінансової системи. У дослідженні визначено основні виклики та можливості для післявоєнного фінансового відновлення в Україні з урахуванням регуляторних змін, розвитку цифрових технологій та притоку інвестицій. Метою дослідження є оцінка впливу військових дій на фінансову систему, аналіз рівня регуляторної відповідності міжнародним фінансовим стандартам, виявлення інтеграційних викликів, вивчення ролі міжнародних фінансових інституцій у відновленні фінансового сектора та обґрунтування стратегічних напрямів розвитку фінансової системи України. Методи дослідження складаються з аналізу макроекономічних показників, порівняльного аналізу стандартів фінансового регулювання, узагальнення даних про міжнародну фінансову підтримку та системний підхід до визначення ключових бар'єрів фінансової інтеграції. Результати дослідження підтверджують, що фінансовий сектор України зазнав глибоких структурних змін через війну, у тому числі макроекономічну нестабільність, зростання державного боргу та інфляційні ризики. Виявлено, що основними перешкодами для інтеграції є недостатня відповідність міжнародним регуляторним вимогам, низька ліквідність на фондовому ринку, обмежена диджиталізація фінансових послуг і слабкий захист інвесторів. Зроблено висновки щодо необхідності завершення гармонізації фінансового законодавства з міжнародними стандартами, прискорення цифрової трансформації банківського сектора, стимулювання розвитку ринку капіталу та посилення державних гарантій для іноземних інвесторів. Доведено, що міжнародні фінансові організації відіграють ключову роль у післявоєнному відновленні фінансового сектора України через забезпечення макроекономічної стабільності, фінансову підтримку реформ і модернізацію фінансової інфраструктури. Перспективами подальших досліджень є оцінка довгострокових наслідків фінансової інтеграції, аналіз впливу цифрових технологій на конкурентоспроможність банківської системи та вивчення механізмів управління ризиками в умовах глобальних економічних змін.

Ключові слова: фінансова стабільність, міжнародні стандарти, інвестиційна привабливість, цифрові технології, регуляторні зміни.

Табл.: 2. **Бібл.:** 25.

Штерма Тетяна Василівна – кандидат економічних наук, доцент, декан факультету інформаційних технологій та економіки, Буковинський університет (вул. Ч. Дарвіна, 2а, Чернівці, 58000, Україна)

E-mail: sh.tatjana@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7623-3738>

Researcher ID: <https://www.webofscience.com/wos/author/record/IQV-4558-2023>

Scopus Author ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57476409500>

Гончарук Яна Миколаївна – кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку і фінансів, Буковинський університет (вул. Ч. Дарвіна, 2а, Чернівці, 58000, Україна)

Урбанович Андрій Васильович – здобувач ступеня доктора філософії, здобувач, Буковинський університет (вул. Ч. Дарвіна, 2а, Чернівці, 58000, Україна)

Бура Максим Миколайович – здобувач ступеня доктора філософії, здобувач, Буковинський університет (вул. Ч. Дарвіна, 2а, Чернівці, 58000, Україна)